

УДК 373.2.015.31

Олександра СОКОЛОВСЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти,
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна

ОСВІТНЬО-ВИХОВНИЙ ПРОСТІР ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОГЛЯДУ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розкрито сутність поняття «Освітній простір». Узагальнення результатів аналізу розуміння досліджуваного явища з різних позицій дало змогу визначити його характеристики, як педагогічної реальності, в якій відбувається осмислення і пізнання особистісного освітнього середовища.

Проаналізовано різні підходи до структурування освітнього простору і відповідні механізми його створення. Теоретичне дослідження дало підстави для висновків про те, що освітній простір розглядається стосовно особистості завдяки якій освоюється освітньо-виховне середовище. Розглядаються проблеми формування особистості дітей старшого дошкільного віку у освітньо-виховному просторі. Підкреслюється точка зору В. О. Сухомлинського на освітньо-виховний простір як середовище дітей старшого дошкільного віку.

Доведено, що якісний психолого-педагогічний супровід процесу зростання дитини визначається якістю створених освітніх умов, головною серед яких є освітній простір закладу дошкільної освіти, яке забезпечує оптимальний розвиток особистості.

Ключові слова: освітній простір, освітнє середовище, освітньо виховний простір, формування особистості, старший дошкільний вік.

Процеси, які стосуються усіх сфер життєдіяльності суспільства, у тому числі і системи освіти, зумовили появу поняття «освітній простір».

Освітній простір як предмет наукових досліджень перебуває у центрі уваги вітчизняних і зарубіжних учених (Н. Бастун, С. Бондирева, О. Веряєв, С. Гершунський, В. Гинецінський, Б. Ельконін, О. Леонова, Н. Рибка, А. Самодрин, В. Слободчиков, Т. Ткач, І. Фрумін, І. Шалаєв, І. Шендрик, Т. Чернецька, Г. Щевельова та ін.) розглядається як об'єктивний або суб'єктивний феномен. Гуманізація системи освіти передбачає побудову освітнього простору як педагогічної реальності.

У межах змісту статті окреслимо основні аспекти встановлення смислового поняття «освітній простір», виявлення його структури і механізмів формування.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про різноплановість розуміння феномена «простір». А також виокремлюються два аспекти розуміння поняття «освітній простір». У межах першого – інституційного – освітній простір характеризується як певна частка соціуму, де створено умови для розвитку особистості. Більшість дослідників (Н. Бастун, С. Бондирева, О. Веряєв, С. Гершунський, В. Гинецінський, Б. Ельконін, В. Слободчиков, І. Фрумін та ін.) під цим визначенням розуміють певну територію, що пов'язана з масштабними явищами у галузі освіти: як певну

частку соціального простору (соціальна організація), у межах якої здійснюється нормована освітня діяльність; як цілісне утворення в галузі освіти, яке має свої межі, що уточнюються окремо, – глобальний (світовий) освітній простір, міжнародний освітній простір, європейський освітній простір, освітній простір регіону, закладу дошкільної освіти, школи. Він відображає систему соціальних зв'язків та відношень в галузі освіти, характер взаємовідношень суспільства і соціальних інститутів, пов'язаних із задоволенням освітніх потреб його членів. Таке розуміння освітнього простору «як сукупності освітніх інститутів, освітніх процесів і освітніх середовищ, які діють на певній території, сукупність умов, які можуть впливати на особистість, не вміщує у нього людину» [2]. Цей простір утворюють лише «імовірні, потенційно можливі події, які можуть ніколи і не відбутися» [6] у житті дитини, тому ми розглядатимемо його як простір її освітніх можливостей. Натомість освітній простір особистості – це не лише наявність можливостей, а й ефективність результатів їх реалізації.

Освітній простір, який подано у педагогічному словнику, «Загальнодержавна єдність в освіті під час проведення децентралізації освіти, що зберігає взаємозв'язок та наступність структур та збереження прав кожного громадянина держави на отримання повноцінної освіти незалежно від місця проживання» [1].

Освітній простір визначається як можливість і наявність формування особистісного простору суб'єкта освітнього процесу. Цей підхід пов'язаний з «відмовою від прийнятого в межах минулої парадигми освіти уявлення про освітній процес як лінію, траєкторію, за якою має рухатися учень» [4, 63]. Він постає результатом організації взаємодії особистості з об'єктами середовища. Важливим є встановлене у межах цього аспекту розуміння «освітній простір» як педагогічної реальності, яка має у собі сутнісні ознаки простору, демонструє багатовимірність можливих проявів освітньої діяльності людини.

Таким чином, освітній простір як педагогічна реальність виявляється через активну позицію особистості, у нашому випадку – діти старшого дошкільного віку. Вони водночас є його суб'єктом і об'єктом і змінюються разом з ним у результаті цілеспрямованої організації взаємодії з оточенням.

Освітній простір – це педагогічна реальність, у якій відбувається зустріч, взаємодія, осмислення і пізнання особистістю оточуючих її елементів культури (освітнього середовища), що забезпечує прогресивний розвиток об'єктів. Освітній простір як система педагогічних факторів та умов освоєння особистістю у процесі становлення спеціально організованого педагогічного середовища може бути об'єктом цілеспрямованого педагогічного впливу, формування.

Більшість вчених, стверджують, що підвищенням якості дошкільної освіти, є забезпечення її поступального інноваційного розвитку, особистісно-орієнтованого, диференційованого, індивідуального, діяльнісного, інтегрованого, ігрового, середовищного підходів до організації дитячої життєдіяльності у закладах дошкільної освіти. На нашу думку, актуалізується реалізація середовищного підходу у дошкільній освіті у поєднанні з діяльнісним, особистісно-орієнтованим, компетентнісним, технологічним забезпеченням належних умов формування особистості. Так вчений Ю. Мануйлов наголошує, що особистісний, індивідуальний та інші підходи втрачають свій вплив на особистість, якщо не враховується природний контекст розвитку дитини. Тобто, виникає потреба в просторі для реалізації потенціалу виховних підходів [3]. Постає необхідність якісного психолого-педагогічного супроводу процесу зростання дитини у відповідно організованому освітньому середовищі для її поетапного формування та соціального зростання.

Дослідження різних аспектів освітнього простору та його впливу на ефективність освіти займають одне з пріоритетних місць у сучасній пе-

дагогічній науці й практиці. На сьогодні у педагогічному просторі спостерігається інтерес вчених до поліаспектного поняття «освітній простір», що прямо чи опосередковано впливає на розвиток його суб'єктів. Для аналізу стану освітнього простору закладу дошкільної освіти та процесів, які відбуваються в ньому, принциповим є усвідомлення комплексності простору, взаємозв'язку і взаємозалежності суб'єкта та оточення, в результаті якого суб'єкт може змінюватися сам.

Органічний зв'язок процесів навчання, виховання і розвитку, комплексний характер педагогічної взаємодії дозволяє вважати поняття «освітній простір» синонімічним для понять «освітнє середовище», «виховне середовище», «розвивальне середовище», «предметно-розвивальне середовище», «оточуючий простір». Відтак, у дослідженні переважно використовується поняття «освітнє середовище». Крім того, зважаючи на складну структуру процесу освіти, що освітнє середовище як система, включає у себе навчальне середовище, виховне середовище та розвивальне середовище.

Поняття «середовище» широко застосовується з ХХ століття (педагогіка прагматизму Дж. Дьюї; предметне середовище за М. Монтесорі; Вальдорфська педагогіка Р. Штайнера; дитяче середовище за Н. Йорданським; педагогіка середовища за С. Шацьким; соціальне середовище дитини за П. Блонським; середовище виховання за Я. Корчаком; педагогіка оточуючого середовища за А. Макаренком; предметно-просторове середовище за Є. Тихеевою та ін.).

Проте, починаючи вже з XVII століття, класики зарубіжної педагогіки наголошували на важливості прямого та опосередкованого впливу освітнього середовища на розвиток і формування особистості. Так, ідею впливу середовища на особистість відстоював у праці «Материнська школа» Ян Амос Коменський. Педагог вважає, що розвиток усіх здібностей дитини варто розпочинати від самого народження, але для цього потрібна відповідна система виховання і сприятливе середовище.

Англійський філософ, психолог, педагог Джон Локк наголошує, що талант вихователів й соціальне середовище, в якому перебуває вихованець, мають вирішальне значення для його особистісного формування. Наукові погляди Д. Локка щодо впливу освітнього середовища на розвиток дитини висвітлені у філософській праці «Думки про виховання».

Сучасні педагоги, психологи досліджують різні аспекти наукової проблеми: діагностика ефективності освітнього середовища (С. Дерябо); педагогічна сутність феномену «освітнє середовище»

(Т. Гущина); виховний потенціал середовища (К. Куракін, Н Селиванова); середовищний підхід у вихованні (Ю. Мануйлов, К. Приходченко); освітнє середовище в концепції розвивального навчання (В Слободчиков); креативне компетентісно-розвивальне освітнє середовище (Л. Шкерін); проектування освітнього середовища (В. Ясвін); організація навчання як звичайного плину життя дитини у спеціально створеному середовищі (Н. Михайленко, Н. Короткова, ІІ. Новикова, С. Новоселова та ін.); вплив освітнього середовища на моральне виховання особистості (К. Ушинський, Л. Толстой, П. Лесгафт, М. Пирогов); оптимізація предметно-просторового середовища розвитку (Дж. Дьюї, М. Монтессорі, Р. Штайнер та ін.); вплив освітнього середовища на раннє дитинство (А. Рейнолдс, П. Стівенс, Е. Хіггінс); розвиток дитини у природному, соціальному, економічному та культурному середовищі (П. Брандт, М. Текстор, П. Тіссен); теоретичні основи проблеми взаємодії людини і середовища (А. Бандура, Р. Бейкер, Л. Виготський, Дж. Гібон, К. Левін, М. Хейдметс); значущість середовища у процесі становлення і розвитку особистості на різних етапах життя (К. Абульханова-Славська, Н. Крилова, О. Леонтьєв, Д. Маркович, М. Черноушек); освітнє середовище як чинник освіти особистості (М. Братко, Н. Гонтаровська, В. Желанова, В. Козирєв, Ю. Мануйлов, Т. Менг, К. Приходченко та ін.).

Обґрунтовано визначальну роль зовнішніх умов, тобто середовища, у поведінці, діяльності, розумовій та фізичній активності, розвитку людини: С. Рубінштейн (принцип єдності свідомості та діяльності); Л. Виготський (теорія «зони найближчого розвитку»); А. Запорожець (спонтанний характер механізму саморозвитку діяльності); В. Рубцов (комунікативний розвиток в освітньому середовищі); В. Слободчиков (антрополого-психологічний аспект освітнього середовища: насиченість та структурованість); В. Панов (експсихологічний підхід до розроблення моделі освітнього середовища); В. Штерн (конвергенція внутрішніх задатків із зовнішніми умовами життя).

Найбільший інтерес представляють наукові праці учених, що досліджують середовище закладу дошкільної освіти як систему створення умов і засобів організації навчання, розвитку, виховання дітей дошкільного віку, а саме: саморозвиток дитини в ігровому освітньому середовищі (Є. Зво-ригіна, Л. Парамонова); особистісно-орієнтована взаємодія дитини і педагога в освітньому середовищі (Ю Шумілова, Є. Царгородцева); пізнавальний розвиток дитини дошкільного віку засобами спеціально обладнаного середовища (А. Вербенець, М. Полякова); вплив предметно-просторо-

вого середовища на гендерний розвиток дитини (І. Євтушенко); формування у дітей естетичного сприйняття та художньо-творчих здібностей засобами освітнього середовища (Т. Комарова, О. Філіпс) та ін.

Мета статті – аналіз підходів до визначення сутності освітнього середовища закладу дошкільної освіти та виокремлення його основних функцій у формуванні особистості дітей старшого дошкільного віку.

Аналіз джерельної бази дозволяє стверджувати, що організація освітнього середовища з формування особистості базується на наукових положеннях педагогів-класиків, що й стали основою сучасного підходу до проектування освітнього середовища для дітей дошкільного віку. До таких педагогів відноситься видатний вчений-практик Василь Олександрович. Вивчаючи спадщину відомого науковця, можна стверджувати, що в його працях простежується проблема прямого та опосередкованого впливу освітнього середовища на формування і становлення особистості. На його думку, освітнє середовище закладу дошкільної освіти, необхідно будувати на принципах гуманізму, демократизму, народності, історизму, природовідповідності, зв'язку навчання з життям.

З погляду Василя Олександровича середовищний підхід до виховання дітей старшого дошкільного віку зумовлює створення «світу дитинства» у виховному просторі, що сприяє поєднанню традиційної системи виховання з системою максимально наближеною до середовища життєдіяльності дитини. А відтак, є актуальним формулювання базового поняття «освітнє середовище закладу дошкільної освіти», що суттєво відрізняється від такого середовища інших типів навчальних закладів.

Розглядаючи освітнє середовище як фактор формування готовності дитини до навчання в умовах дошкільної освіти, він визначає освітнє середовище закладу дошкільної освіти як сукупність спеціально створених матеріальних і духовних умов у відкритій педагогічній системі, в якій за рахунок активної взаємодії вихователя і дошкільника на основі принципу гуманізму виникає педагогічний вплив, що сприяє узгодженню темпів і рівнів розвитку, становленню творчої особистості, а також виникнення якісно нового рівня дошкільної освіти.

Педагог-практик визначає вимоги до організації естетичного розвивального середовища закладу дошкільної освіти. Він розглядає освітнє середовище такого закладу як комплекс матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, естетичних, психолого-педагогічних умов, що забезпечують

організацію життя дітей і дорослих в закладах дошкільної освіти.

Освітнє середовище закладу дошкільної освіти, за глибоким переконанням В. О. Сухомлинського відіграє вирішальну роль у формуванні особистості. Вчений під освітнім середовищем розуміє: багаторівневу систему умов для поетапного формування особистості та соціального зростання дитини. Він розглядає такі підходи до його визначення: соціально-психологічний (освітнє середовище визначається як умова моделювання дитиною особистісного внутрішнього світу у процесі взаємодії з оточуючим світом); соціально-педагогічний (освітнє середовище як багатомірне соціально-педагогічне явище, яке ситуативно впливає на розвиток ціннісних орієнтацій, способів поведінки дитини).

Павлівський вчитель був переконаний, що освітнє середовище можна назвати освітнім лише тоді, коли життя дитини в цьому середовищі надає їй можливість для самореалізації; якщо головною ціллю освітнього середовища є особистісний розвиток усіх учасників освітнього процесу.

Однією з основних функцій освітнього середовища закладу дошкільної освіти він вважає забезпечення потреб дітей у спілкуванні, активності, пізнанні оточуючого світу, розумінні, повазі, визнанні й самореалізації.

Василь Олександрович розглядає середовищний підхід до освіти дітей як комплекс взаємопов'язаних компонентів, а не просто як сукупність частин, що їх оточують. Сухомлинський відносив до нього і найближчий до дитини світ заклад дошкільної освіти, вихователь, педагог, батьки, і

віддалений у часі і просторі село (місто), країна, природа, світ праці, культурно-історичні реалії. Особливе значення надає науковець природі як виховному засобу. «Я прагнув до того, щоб перед тим, як відкрити першу книжку, прочитати по складах перше слово, діти прочитали сторінки найпрекраснішої в світі книги – книги природи», – наголошує педагог. – «... Кожна мандрівка в природу – урок мислення, урок розвитку розуму» [5, 7]. Природа – це джерело доброти. Вивчення її – це засіб виховання у маленької людини гуманності, моральності, сердечності, чуйності та інших загальнолюдських цінностей. Перебування в такому середовищі сприяє розвитку формування особистості дітей старшого дошкільного віку.

Отже, освітнім середовищем заклад дошкільної освіти стає тільки тоді, коли виконує свої основні завдання: забезпечує формування особистості дітей старшого дошкільного віку, охорону та збереження їхнього здоров'я; здійснює корекцію недоліків розвитку; враховує особливості розвитку та саморозвитку. Основною умовою реалізації виховної функції середовища є гуманна взаємодія дитини і вихователя, у процесі якої відбувається засвоєння соціокультурного досвіду, індивідуальний педагогічний супровід.

Пріоритетними ключовими аспектами педагогічно керованого освітнього середовища закладу дошкільної освіти є: відповідність Базовому компоненту дошкільної освіти; урахування запитів батьків дитини; варіативність програм, форм і методів дошкільної освіти; усвідомленість учасниками освітнього процесу унікальності дитини, відкритість по відношенню до дитини.

Список використаних джерел

1. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь. Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М.: Издательский центр Академия, 2000. – 176 с.
2. Кривых С. В. Соотношение понятий «среда» и «пространство» в социокультурном и образовательном аспектах [Электронный ресурс] / С. В. Кривых. – Режим доступа: [http://portalus.ru\(c\)](http://portalus.ru(c))
3. Мануйлов Ю. С. Средовой подход в воспитании: дис. ... док. пед. наук: 13.00.01 / Мануйлов Юрий Степанович. – М., 1997. – 193 с. Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/112065.html>.
4. Новые ценности образования: тезаурус для учителей и школьных психологов / ред.сост. Н. Б. Крилова. – М.: Рос. фонд фундамент. исслед.; Инст-т пед. инноваций Рос. Акад. образования, 1995. – Вып. 1. – 113 с. – С. 63
5. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. – В 5-ти т. Серце віддаю дітям. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 7- 282.
6. Шалаев И. К., Веряев А. А. От образовательных сред к образовательному пространству: понятие, формирование, свойства [Электронный ресурс] / И. К. Шалаев, А. А. Веряев. – Режим доступа: http://www.informika.ru/text/magaz/pedagog/pedagog_4/articl_1.html

References

1. G.M. Kodzhaspirova, A. Yu. Kodzhaspirov. Pedagogicheskiy slovar [Pedagogical Dictionary] – М.: Yzdatelskiy tsentr Akademiyia [Publishing Center Academy], 2000. – 176 p.
2. Krivyh S. V. Sootnoshenie ponyatiy «sreda» i «prostranstvo» vsociokul'turnomiobrazovatel'nomaspektah [Elektronnijresurs] / S. V. Krivyh. – Rezhim dostupa: [http://portalus.ru\(c\)](http://portalus.ru(c))
3. Manuilov Yu. S. (1997). Sredovoi podkhod v vospytany [Environmental approach in upbringing]: Doctor's thesis: 13.00.01. M., 193. Available at: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/112065.html> (rus)
4. Novye cennosti obrazovaniya: tezaurus dlja uchitelej i shkol'nyh psihologov / red.-sost. N. B. Krilova. – М.: Ros. fond fundament. issled.; Ins-t ped. innovacij Ros. Akad. obrazovaniya, 1995. – Вып. 1. – 113 s. – S. 63

5. Sukhomlynskyi V.O. Sertse viddaiu ditiam [I give my heart to children] / V.O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory [Selected Works]. – V 5-ty t. Sertse viddaiu ditiam. – K, Rad. shkola, 1977. – T. 3. PP. 7- 282 [in Ukrainian].
6. Shalaev I. K., Verjaev A. A. Otobrazovatel'nyhsredkobrazovatel'nomuprostranstvu: ponjatie, formirovanie, svojstva [Elektronnijresurs] / I. K. Shalaev, A. A. Verjaev. Rezhim dostupa: http://www.informika.ru/text/magaz/pedagog/pedagog_4/articl_1.html

Александра Соколовская. Образовательно воспитательное пространство как среда формирования личности детей старшего дошкольного возраста с точки зрения В. А. Сухомлинского

В статье раскрыта сущность понятия «образовательное пространство». Обобщение результатов анализа понимания исследуемого явления с разных позиций дает возможность определить его характеристику, как педагогической реальности, в которой происходит осмысление и осознание личностью образовательной среды.

Проанализированы разные подходы к структурированию образовательного пространства и соответствующие механизмы его создания. Теоретические исследования дают основание для выводов о том, что образовательное пространство рассматривается относительно личности благодаря которой осваивается образовательно воспитательное пространство. Рассматриваются проблемы формирования личности детей старшего дошкольного возраста в образовательно воспитательном пространстве. Подчеркивается точка зрения В. А. Сухомлинского на образовательно воспитательное пространство как среду формирования личности детей старшего дошкольного возраста. Доказано, что качественное психолого-педагогическое сопровождение процесса роста ребенка определяется качеством созданных образовательных условий, главной среди которых есть образовательно воспитательное пространство заведения дошкольного образования, которое обеспечивает оптимальное развитие личности.

Ключевые слова: образовательное пространство, образовательная среда, образовательно воспитательное пространство, формирования личности, старший дошкольный возраст.

Olexandra Sokolovska. Educational and upbringing space as the environment for the personality of senior preschool age children formation from the view of V.O. Sukhomlynskyi

The article reveals the essence of the concept "Educational space". Summarized the results of the phenomenon in different positions made it possible to determine its characteristics, as a pedagogical reality, in which there is understanding and knowledge of the personally educational environment.

Different approaches to the structuring of the educational space and the corresponding mechanisms of its creation are analyzed. Theoretical studies give grounds for the conclusion that the educational space is considered in relation to the individual owing to which the educational environment is being mastered. The problems of personality of senior preschool age children formation in the educational space are considered. The V.O. Sukhomlynskyi's point of view on educational and upbringing space as an environment for children of the senior preschool age is highlighted.

It is proved that qualitative psycho-pedagogical support of the child's growing process is determined by the quality of the created educational conditions, the main among which is the educational and upbringing space of the preschool education institution, which provides the optimal development of an individual.

Key words: educational space, educational environment, educational and upbringing space, personality formation, senior preschool age.